

ADALET MÜLKÜN TEMELİ MİDİR? IS THE JUSTICE BASE OF THE STATE?

Ayşen SEYMEN ÇAKAR*

Özet: Adalet kelimesinin kesin tanımı yapılamamıştır. Adalet subjektif bir kavramdır ve kişiden kişiye değişmektedir. Bu yüzden adalet, hukuk biliminin konusunu oluşturamaz. Devlet hukuki ve kesin bir kavramdır. Adalet devletin temeli değildir.

Anahtar Kelimeler: Adalet, devlet, hukuk

Abstract: The precise definition of the word justice couldn't be made. Justice is a subjective concept and it change from person to person. Therefore justice can't be the subject of the science of law. State is a legal and precise concept. Justice is not base of the state.

Keywords: Justice, state, law

GİRİŞ

“Adalet mülkün temeli midir?” sorusu akla ilk olarak şu iki soruyu getirmektedir: adalet nedir ve mülk nedir? Adalet kavramı, bugüne kadar üzerinde ortak kabul görmüş bir kavram değildir, bu kavramı doğrulayabilecek ortak bir akıl da mevcut değildir. Adalet, bir değerdir ve diğer tüm değerler gibi subjektif niteliklidir. Bu tür subjektif nitelikli değerler, hukuk biliminin konusunu oluşturamaz. Eğer aksi savunulursa, somut olayda bu değere anlam atfedecek kişi hakimdir ki; bu da hakimin önüne gelen olayda uygulayacağı hukuk kuralını kendisinin yaratması anlamına gelir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabul edildiği bir sistemde bunun savunulması mümkün değildir.

* Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri Araştırma Görevlisi.

Müлк, kelimesi ise devlet anlamında kullanılmaktadır. Devlet, unsurları genel kabul görmüş bir terimdir. Devlet kısaca, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde egemen insan topluluğudur. Devlet, kendisini meydana getiren kişilerden ayrı ve üstün bir iktidara sahiptir. Bu iktidarın, güç kullanma yetkisine ve tekeline sahip olduğu düşünülecek olursa, temel hak ve özgürlüklere müdahale edebilecek böyle bir üst yapının sınırlarının mutlaka net olarak belirlenmiş olması gerekir. Bunun aksi ise özellikle kişi hak ve hürriyetleri için ciddi tehlikeler yaratabilir. Bu sebeple devlete, net olmayan nitelikler yüklemek, hak ve özgürlükler açısından sakıncalı olabilir.

ADALET NEDİR?

Adalet kavramı, tarih boyunca üzerinde tartışmalar yapılmış, tanımlanmaya çalışılmış bir kavramdır, fakat bu kavramın kesin bir tanımı ilk çağlardan günümüze kadar henüz yapılamamıştır. Böyle olmakla birlikte bu kavramın hukukla ilgili ve hatta hukukun da üzerinde yer aldığını savunanlar vardır.¹ Tarihsel süreç içerisinde pek çok bilindik filozof bu kavramı kullanmış ve tanımlamaya çalışmıştır.²

¹ Aşağıda, tanım denemelerini verirken söz edeceğiz.

² Sokrates, genel olarak adaleti bireysel bir erdem olarak ele almaktadır. Doğruluk, iyilik, ahlak ve adaletin yasalara uymakla sağlanabileceğini; ayrıca bilgi ve düşüncenin hem ahlakın, hem de adaletin temeli olduğunu söyleyen Sokrates, adaleti, iyi olanı kötü olandan ayırma bilgisi olarak tanımlar. Yıldız Karagöz, "Liberal Öğretide Adalet, Hak ve Özgürlük", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:26, 2002, s. 269

Sokrat'a göre adalet, iyi olanı kötüden ayırma bilgisidir. Bu bilgi ise, hukuk duygusunda belirginleşmektedir. Hukukun geçerliliği, adalet duygusunda aranır. Anıl Çeçen, "Hukukta Norm ve Adalet", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:32, Sayı:1-4, 1975, s. 103

Platon'a göre adalet, insanlar için olduğu gibi, devlet yaşamının da en yüksek erdemidir. Platon'a göre devlet, bütün topluma birden mutluluk sağlaması için kurulmuştur. Platon, devlet düzeni içindeki adaleti, insanların kendi yeteneklerine ve yetiştirilmelerine uygun davranması, toplumsal sınıflar arasındaki ayrımların gereklerine uyması, kendilerine verilen görevleri yerine getirmesi, bunların da ötesinde en önemlisi yönetici sınıfın işlerine karışmaması ve yönetici sınıfı eleştirmemesi şeklinde ortaya koyar. Yönetici sınıf, toplumu kendiliğinden adalete uygun olarak yönettiği için, bunların işlerine karışmak en büyük suçtur. Yani, Platon'a göre herkesin kendi işiyle uğraşması adalet, farklı sınıflara eşit davranmaya çalışmak ise adaletsizliktir.

Karagöz, *a.g.e.*, s. 269-270

Aristoteles'e göre, yasalara uymamak, onu kendi çıkarlarına göre kullanmak ve dolayısıyla bu şekilde bir eşitsizlik yaratmak adaletsizlik, yasalara uygun davranmak ve eşitliği bozmamak ise adalettir.

Arslan Topakkaya, "Aristoteles'te Adalet Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 2/6, Winter, 2009, s. 629

Adalet kelimesi Arapça kökenli bir sözcüktür. Arapça “adl” sözcüğünden dilimize geçmiştir. Hak, hukuk ve haklılıkla ilgili, içiçe kenetlenmiş bir kavramdır. Çeçen’e göre adaleti, hak ve hukukun gerçekleştirilebilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür.³ Çeçen adaleti, temel olarak sosyal mutluluk şeklinde ifade etmiştir. Ona göre en adil düzen, en fazla insana en üst düzeyde mutluluk sağlayan düzendir. Adaletin var olabilmesi için toplumsal mutluluğun objektif ve kollektif bir şekilde varlığı zorunludur.⁴ Çeçen’e göre adalet ile eşitlik içiçedir, eşitlik ve eşitsizlik, adaletli düzende herkes için benzer koşullarda ve düzeyde olacaktır. Herkesin hak ve özgürlükleri eşit düzeyde gerçekleşecektir.⁵

Aristoteles, adaleti dağıtıcı ve denkleştirici adalet şeklinde ikiye ayırır. Ona göre şeref veya malların dağıtımında bir toplum içindeki bireylerin durumuna ve yeteneğine göre, eşit pay verilmesini gerekli kılan dağıtıcı adalet, bir orantıdır. Adaletsizlik ise orantısızlıktır. Eşitlik, bir orta olduğuna göre, hak da bir ortadır. Adalet ya da hak kişilerde ve şeylerde eşitlik olacaktır. Eğer kişiler eşit değilse, eşit şeylere sahip olamayacaklardır. Dağıtıcı adaletten farklı olan düzeltici adalet ise, Aristo’ya göre alışverişlerdeki eşitliği gündeme getirir. Bu anlamda haksızlık, bir adaletsizliktir.

Karagöz, *a.g.e.*, s. 270

Aristo, haksızlığın olduğu bir ortamda yargıcın sağladığı adaleti, düzeltici adalet olarak görür. Ona göre yargıç, eşitsizlik olan bu adaletsizliği denkleştirmeye çalışır, çünkü biri dövülüp, öteki dövünce ya da biri öldürülüp, öteki ölünce yapılan ile maruz kalınan, eşit olmayan bir bölümlenme olacaktır. Buna karşılık yargıç, ceza ile kazancı azaltarak bunları düzeltmeye çalışır. Bu anlamda düzeltici adalet, kar ile zararın ortasıdır.

Karagöz, *a.g.e.*, s. 271

Romalı hukukçu Ulpianus’a göre, hukukla meşgul olacak kimse, önce hukuk adının nereden geldiğini bilmek zorundadır. Nitekim hukuk, adaletten çıkmıştır. Adalet ise, ‘herkese kendi hakkını tanımak konusundaki istikrarlı ve devamlı irade’ olarak tanımlanmıştır.

Muharrem Kılıç, “Değerler Filozofisi ve Hukuksal Değerler”, *Eğitim-Bir-Sen*, Yıl:7, Sayı: 19, (Ocak-Şubat-Mart), 2011, s. 54

Jhering’e göre, hukukun amacı, toplumun yaşam koşullarını güvence altına almaktır. Hukuk, toplumda düzen, güven ve barışı gerçekleştirirken; temelde adaletin topluma yerleşmesine yardımcı olur. Hukukun asıl görevi nedeniyle hakkı ve haklı olanı gerçekleştirme durumundadır. Bu nedenle hukukun izlemesi gereken yönü, ancak adalet düşüncesi aydınlatılabilir.

Çeçen, *a.g.e.*, s. 100

Kelsen’e göre adalet, herkese mutluluk getiren bir düzendir. Ama bir kimsenin mutluluğu, diğerinin mutluluğu ile çatışabileceğinden, herkesi memnun edebilecek bir düzen bulunamayacaktır. O halde, adaletin temelinde ahlaki duygular egemen olmakla beraber, adalet kavramı içinde diğer bazı hukuki unsurların da bulunduğu kabul etmek gerekir.

Turhan Esener, *Hukuk Başlangıcı*, 4. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınları, 2001, s. 53

Leibniz, hukukun temelini sevgi olduğunu, adaletin ise insanın akıl yolu ile bulunduğu mutluluk olduğunu ifade etmiştir. Esener, s. 53

3 Çeçen, s. 96

4 Çeçen, s. 97

5 Çeçen, s. 97

Kılıç'a göre adalet, doğrudan hukuku tanımlayan bir değer olarak hukukun meşruiyetini kuran iradeyi oluşturur. Öyle ki; "adil olmayan kanun, kanun değildir" özdeyişiyle bu gerçek ifade edilmiştir.⁶

Başka bir tanımlamaya göre adalet, zihniyetin başlıca rol oynadığı bir fazilettir. İçtimai hayatın heyeti umumiyesi bakımından adalet, bir sulh ve sükun nizamının şartıdır.⁷ Müşahhas bir hareket tarzının adil olduğu hakkındaki hüküm, bu hareket tarzının olması, yapılması lazım geldiğini tazammun etmektedir.⁸

Yekta Güngör Özden'e göre adalet, insanlığın en büyük gıdasıdır; adalet devletin, savunma da adaletin temelidir. Adalet toplumsal bir namustur, insanlığın ikinci güneşidir. Adaletin herkesi gönendirecek biçimde gerçekleşmesi, mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvencesiyle olur.⁹

Uygur, adaleti maddi ve şekli adalet olarak ayırmış; maddi adaleti, belirli temel ilkelerin yerine getirilmesini talep eden adalet olarak tanımlamıştır. Bu temel ilkeler ise insan hakları ve sosyal adalet ile ilgili ilkeler olarak belirtilmiştir.¹⁰ Maddi adalet anlayışı, başta anayasa olmak üzere pozitif hukuk kurallarının adaletin ilkelerine uygun olması demektir. Şekli adalet ise, hukuk kurallarının kendileriyle değil, bu kuralların uygulanması ile ilgili adalettir.¹¹

Esener'e göre, insanlığın çok eskiden beri arzuladığı bir duygu olan, hukukun idealini ve amacını oluşturan adalet, esas anlamında ahlaki vazifelerin yerine getirilmesidir.¹² Başka bir tanıma göre adalet, adaletsizlik duygusunu doğuran nedenleri ortadan kaldırmak aksaklıkları düzeltmek ve adaletsizlik duygusunun doğmasını engellemek şeklinde tanımlanabilir.¹³

⁶ Muharrem Kılıç, *a.g.e.*, s. 53-54

⁷ Hans J. Wolff ve Orhan Münir Çağıl, "Hukuk Prensibi (Principium Iuris) Olarak Adalet Dair", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:20, Sayı:1-4, 1955, s. 212

⁸ Wolff ve Çağıl, *a.g.e.*, s. 213

⁹ Yekta Güngör Özden, "Bağımsız Yargı ve Adalet", <http://www.caginpulisi.com.tr/75/4.htm> (13.06/2012)

¹⁰ Gülriiz Uygur, "Adalet ve Hukuk Devleti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, Sayı:3, 2004, s. 29-30

¹¹ Uygur, *a.g.e.*, s. 30

¹² Turhan Esener, *a.g.e.*, s. 51

¹³ Karagöz, *a.g.e.*, s. 272

Yukarıda verilen tanım denemelerinden gördüğümüz üzere adalet kavramı, ilk çağlardan günümüze kadar kullanılmış, fakat üzerinde mutlak bir anlaşmaya varılamamış ve mutlak bir tanım yapılamamış bir kavramdır. Bazı düşünürlere göre adalet kavramı, 'iyi' kavramı ile, bazılarına göre eşitlik, bazılarına göre hak, bazılarına göre hukukun amacı, bazılarına göre mutluluk, bazılarına göre ise toplumsal iyi ve toplumsal mutluluk vs. kavramlar ile ilişkilendirilmiş ve hatta eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki tanım denemelerinde üzerinde uzlaşılan bir nokta vardır ki; o da adaletin hukukla ilgili bir kavram olduğu şeklindedir. Fakat yapılan tanımlarda dikkati çeken bir nokta şudur: adaletin tanımlanmasında yararlanılan kavramlar, aynı adalet kavramının kendisi gibi göreceli, kişiden kişiye değişebilen kavramlardır. Bazı düşünürler, bu subjektifliği ortadan kaldırmak için çıkar yol aramışlar ve adaletin objektif bir kavram olduğunu, kişi mutluluğundan ziyade toplumun mutluluğunu ifade ettiğini, yani adaletin kişisel olmaktan ziyade toplumsal bir kavram olduğunu öne sürmüşlerdir. Adalet kavramı, kişisel olarak değil de; toplumsal bir kavram olarak ele alınsa bile değişken ve göreceli bir kavram olmaktan çıkmaz. Çeçen, adalet kavramını, toplumla birlikte değişen, bu nedenle göreceli olan bir kavram olarak belirtmiştir. Ona göre, hukukun uygulanmasında adaletin gerçekleşmesi zaman, yer ve düşünce farklarına, hatta bir hukuk ilişkisiyle ilgili tarafların durum ve özelliklerine göre değişik ölçülerin kullanılmasını gerektirir.¹⁴ Adalet kavramının objektif olup olmamasıyla ilgili, objektif adalet ve subjektif adalet ayrımı yapanlar da vardır.¹⁵ Fakat, adaleti objektif yani toplumsal adalet veya subjektif yani kişisel adalet olarak algılamak da adaletin değişken ve göreceli bir kavram olması vasfını değiştirmez. Nasıl ki, insanlar sahip oldukları değerler ve düşünce yapıları itibarıyla birbirlerinden farklı ise; toplumlar da değerleri vs. itibarıyla birbirlerinden farklıdır. Bu sebeple ne kişiler ve ne de toplumlar için ortak bir akıl veya ortak bir değer veya düşünce sistemi mevcut olmayabilir. Bu farklılık yer itibarıyla olabileceği gibi, zaman itibarıyla de söz konusu olabilir. Yani bir toplum veya bir millet her dönemde aynı değerler ve düşünceler sistemine sahip olmayabilir. Çünkü, değerler ve düşünceler de zamanın etkisiyle değişebilen kavramlardır.

¹⁴ Çeçen, *a.g.e.*, s. 97

¹⁵ Esener, *a.g.e.*, s. 55

Adaletin, iktidara eleştiri yapılmaması, çünkü iktidarın kendiliğinden adil olduğu¹⁶ şeklinde düşünülmesi de bu anlamda görecelik yaratır; çünkü iktidarın adil olup olmadığı düşüncesi de, yönetilen bireylere göre değişebilir ki; bu düşünce de sınıflı bir toplumda herkesin kendi işine bakması, başkasının işine karışmaması, adaletin farklı sınıflardaki kişilere farklı yaklaşma, farklı haklar sağlama olduğu; farklı sınıflara eşit yaklaşılmaya çalışmanın ise adaletsizlik olduğu savunulmuştur. Bu teze karşılık, sınıflı bir toplum yapısının başlıbaşına eşitsiz ve onların yaklaşımına göre bu sebeple adaletsiz olduğu savunulabilir, çünkü bu görüşte olanlar adaleti eşitlik kavramı ile değerlendirmişlerdir. Mutlak olarak adil bir iktidar söz konusu değildir, iktidarın adil olup olmadığı, yönetimi altında bulunan kişilerin bakış açısına göre değişir. Teziç'e göre iktidar, ya da daha doğru bir söyleyişle iktidar ilişkisi, emretme ve itaate dayanır. Meşruluk, devlet iktidarının kaynağı ve kullanılış biçimleri bakımından, yönetilenlerin inançlarına uygun olma niteliğidir. İktidarın meşru olması, yönetilenler tarafından kabul edilmesi ve doğal olarak ona itaat edilmesi sonucunu doğurur.¹⁷ Siyasi iktidarın meşruiyeti ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Fakat anayasal bir kavram olan yürütme kuvvetini oluşturan siyasi iktidar, bu sebeple meşruiyetini anayasadan, ya da anayasaya uygunluğundan alır diyebiliriz. Bu sebeple mutlak olarak, herkes için iyi, herkes için ideal bir iktidar veya devlet olduğunu söylemek mümkün değildir. Adalet, genellikle bir ideal olarak ele alınmıştır, fakat herkes

¹⁶ Hükümdarın ahlakı üzerine

Bir ülkede hürriyet, kanunlara olduğu kadar hükümdarın ahlakına da bağlıdır; hükümdar isterse tıpkı kanunlar gibi, insanları hayvan, hayvanları da insan şekline sokabilir. Hükümdar, hür insanları severse hür bir millete hükümdarlık eder; düşük karakterli insanları severse, bir sürü kölesi olur. Saltanat denen o büyük sanatı öğrenmek istiyorsa, onur ve fazileti öğrenir, kişisel değeri olan bir insan olur. Herhangi bir alanda yeteneği olan kişilere de ara sıra bir göz atar. Değerli insan denen rakiplerinden çekinmez; böylelerini sevmeye başladı mı, onlara eşit olur. Şunun bunun kalbini kazanır; ama kimsenin vicdanına buyurmaya kalkmaz. Halk tarafından sevilir. En aşağı sınıftan bir insanın sevgisinden bile hoşlanır; onun da bir insan olduğunu unutmaz. Halk öyle az bir saygıyla yetinir ki, bu saygıyı ona göstermek yerinde bir hareket olur. Hükümdarla halk arasındaki sonsuz mesafe, zaten halkın hükümdarı rahatsız etmesine imkan vermez. Hükümdar, yalvarıp yakaranların isteklerini yerine getirir; ama haksız ve yersiz isteklere dirençle karşı kor; hayır dediği zaman, halkın çıkarına, lütuflarda bulunduğu zaman ise dalkavukların çıkarına çalıştığını bilir.

Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev: Fehmi Baldaş, İstanbul: Hiper Link Yayınları, Tarih Yok, s. 213

¹⁷ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, 7. Bası, İstanbul: Beta Yayınevi, 2001, s. 87,89

için mutlak surette ideal olanı bulmak, zor olmanın ötesinde imkansız denecek kadar zordur. Erdoğan'a göre, herkese aynı şekilde uygulanan ve hiç kimseyi bir üst'ün emirlerine tabi kılmayan adil davranış kuralları, hiçbir zaman, herhangi bir kimsenin nelere sahip olması gerektiğini belirleyemez....Özgür bir toplumda bireyin elde edeceği şeyler, daima, kısmen hiçkimsenin önceden göremediği ve belirleme gücüne sahip olmadığı özel şartlara bağlı olacaktır.¹⁸

Adalet kavramı, iyi, kötü, güzel, çirkin vs. kavramlar gibi göreceli ve sübjektif bir kavramdır. Adalet, bir değerdir. Adalet kavramının sübjektif değer yargılarına göre değiştiği, bu konularda objektif ve akla dayalı kararlar verilemeyeceği gerekçesiyle, hukuki pozitivizm düşüncesinde adaletin, hukuki bir kavram olarak değerlendirilemeyeceği öne sürülmüştür.

Keyman'a göre, adil, yani herkese mutluluk getiren bir düzen kurmak mümkün değildir.¹⁹ Keyman, eşitlik kavramının da adalet kavramını tanımlayabilecek bir ölçü olmadığını belirtmektedir.²⁰

¹⁸ Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Gözden geçirilmiş 5. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi, 2009, s. 53

¹⁹ Keyman'a göre, birinin mutluluğunun zaman zaman bir başkasının mutluluğu, diğer bir deyişle bir başkasının çıkarı ile çatışması kaçınılmazdır. Bütün çıkar çatışmalarını, herkesi mutlu kılacak biçimde çözen, adil bir toplumsal düzen özlemi, gerçeği olmayan bir tutumdur. Her çıkar çatışması, iki çıkardan birinin diğerine feda edilmesi veya bunlar arasında bir uzlaşma sağlanması yoluyla çözülebilir. Her iki halde de tarafların çıkarları tamamen veya kısmen feda edilmiş olacaktır. Esasen hangi çıkarın daha üstün ve korunmaya değer olduğu, akıl yolu ile saptanamaz. Bunun için çıkarlar arasında uzlaşma sağlamanın en haklı ve adil usul olduğunu bilimsel bakımdan kanıtlamak mümkün değildir. Akıl ancak ortada bir çıkar çatışması olduğunu gösterir; fakat bu çatışmanın objektif ölçülerle nasıl çözüleceği konusunda bir şey söylemez. Çıkarların karşılıklı önemi sorunu, niteliği itibarıyla sübjektif ve sadece değerlendirmeyi yapan bakımdan geçerli olabilen değer yargıları aracılığı ile çözülebilir. Bu gibi değer yargıları hukuk biliminin değil; felsefe, sosyoloji, ahlak gibi başka bilim dallarının konusuna girer. Öyle ise adaletin içeriği sorunu, hukuk biliminin konusu dışında kalmaktadır. S. Keyman, "Hukuki Pozitivizm", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:35, Sayı:1-4, 1978, s. 31

²⁰ Eşitlik olarak adalet, eşitlerin eşit, eşit olmayanların da farklı bir muameleye tabi tutulmalarını ifade eder. Eşitlerin, eşit; eşit olmayanların da farklı muameleye tabi tutulmaları, adaletin önemli bir unsurunu teşkil etmekle birlikte, adaletin içeriğini açıklamak bakımından yeterli olamamakta ve başka ölçülerle tamamlanması gerekmektedir. Kimlerin eşit, kimlerin eşit olmayan durumda buldukları saptanmadıkça, eşitlik ölçüsü boş bir kalıp olarak kalacaktır. Bu sorunun cevabını veremediğimiz sürece, kanunların veya diğer hukuksal durumların adil olup olmadıklarını söyleyebilmemiz mümkün değildir. Aslında adalet kavramının biri sabit, diğeri değişken iki unsuru vardır. Eşitlerin, eşit; eşit olmayanların da farklı

Gözler'e göre de, hukuk bilimi, fizik ötesine ait değildir, fizik alemde bulunur. Dolayısıyla pozitivist teori, tabii hukukun tüm biçimlerini reddeder. Ona göre doğada değişmez bir düzen mevcut değildir, tüm insanlara özgü bir tabii akıl da mevcut değildir.²¹ Gözler'e göre, değerler reel dünyaya ait değildir, doğada iyi veya kötünün ölçüleri bulunmaz, bunları sadece insanlar değerlendirir.²² Değerler alanında ya yokluk, ya da görecelilik tezi geçerlidir. Yokluk tezine göre, değerler hiçbir şekilde reel dünyada mevcut değildir. Dolayısıyla bilimin konusu olamazlar.²³ Görecelilik tezine göre ise, değerler insan subjektivitesi alanında reel olarak mevcuttur; ama değişken oldukları için bilenebilir şeyler değildirler.²⁴ Gözler'e göre, adil olanı, adil olmayandan ayıracak objektif ve evrensel bir ölçüt yoktur ve böyle bir ölçüt, tabiatın gözlemlenmesi yoluyla elde edilemez. Sonuç olarak herkes, kendi bilincinin gereklerine göre, tabii hukuku algılamakta serbest kalır.²⁵

MÜLK NEDİR?

“Adalet mülkün temelidir” cümlesinde mülk terimi devlet anlamında kullanılmaktadır. Peki devlet nedir? Devlet kavramı konusunda farklı yazarlar tarafından farklı tanımlamalar yapılmakla ve devletin unsurları bazen genişletilmekle birlikte devletin temel unsurları konusunda fikir birliği mevcuttur denilebilir. Devlet sözcüğü, dilimize Arapçadan girmiştir. “Devl” kökünden gelir ve el değiştirme, elden

muameleye tabi tutulmaları, sabit ve değişmez unsuru teşkil eder. Değişken unsur ise, eşit ve eşit olmayanların belirlenmesinde kullanılan ölçüdür.... Ahlaki ve politik genel kavramlar konusundaki değişik ve çelişen ölçüler, bir kanunun adil olup olmadığı konusunda farklı sonuçlara götürür. Bir kanunun adil sayılıp sayılmayacağı konusundaki tartışmalar, farklı ahlaki anlayışlardan kaynaklanan ve birbirleriyle çatışan iddialar haline dönüşür. Bunun yanında bazen, adaletin gerekleri ile bir başka değer, özellikle toplumun iyiliğinin çatışma içinde olması mümkündür. Uygur ülkelerde bu çatışmanın çoğu zaman, toplumun mutluluğu ve güvenliği lehine çözüldüğü görülmektedir. Bütün bunlar, eşitlik olarak anlaşılan adaletin, içeriği bakımından hukuk biliminin dışında kaldığını göstermektedir. Keyman, s. 32

²¹ Kemal Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, Ankara: US-A Yayıncılık, 1998, s. 15

²² Gözler, s. 15

²³ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt:1, Bursa: Ekin Yayınevi, 2011, s. 139

²⁴ Gözler, s. 139

²⁵ Kemal Gözler, *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, Bursa: Ekin Yayınevi, 1999, s. 141

ele geçme anlamına gelir.²⁶ Gözler'in tanımına göre devlet "belirli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan, hukuki kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır."²⁷ Bu tanımdan yola çıkarak devletin temel olarak üç unsura sahip olduğunu söyleyebiliriz: İnsan unsuru, toprak (ülke) unsuru ve egemenlik unsuru. Devletin insan unsuruna kısaca millet, toprak unsuruna ise kısaca ülke denir. Millet, birbirine bir takım bağlarla bağlanmış bir topluluktur.²⁸ Millet konusunda, objektif ve subjektif olmak üzere iki tür millet anlayışı vardır. Subjektif millet anlayışına göre millet, birbirine; mazi, hatıra, amaç, ideal, istikbal, ülkü birliği gibi bir takım manevi bağlarla bağlanmış insan topluluğudur.²⁹ Anayasamızda kabul edilen millet anlayışı subjektif millet anlayışıdır. Objektif millet anlayışında ise millet, ırksal, dilsel, dinsel gibi bir takım objektif bağlarla birbirine bağlanmış insan topluluğudur. Ülke ise, devletin toprak unsurudur. Bu toprak parçasının sınırlarının belirlenmiş olması gerekir. Çalışmanın kapsamını çok fazla genişletmemek ve konuyu dağıtmamak için bu unsurlar üzerinde daha fazla durmuyoruz.

Devlet terimi hukuki bir terimdir ve devletin hukuki ve biçimsel kaynağı anayasadır. Rousseau'ya göre, devlet, bireylerin biraraya gelmesiyle kurulmuş bir tüzel kişi olduğuna göre ve en önemli işi de kendi varlığını korumak olduğuna göre her parçayı bütünlüğe en uygun biçimde kullanmak ve ondan yararlanmak için genel ve zorlayıcı bir güç gerekir.³⁰ Nasıl doğa insanlara, uzuvlarıyla ilgili olarak kesin bir yetki vermişse, toplumsal anlaşma da siyasal topluluğa kendi organlarıyla ilgili olarak kesin yetkiler vermiştir ve işte genel iradenin yönlendirdiği bu yetki, egemenlik adını alır.³¹ Gözler'in aktardığı üzere egemenlik kelimesi, Latince en üst iktidar anlamına gelen "superanus"

²⁶ Teziç, *a.g.e.*, s. 110

²⁷ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt:1, s. 360

Benzer bir tanım Umar tarafından verilmiştir. Umar'a göre, devlet, "belli bir ülke üzerinde oluşmuş, egemenlik kullanan örgütlü toplumdur.

Bilge Umar, *Hukuk Başlangıcı*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No:79, 1997, s. 259

²⁸ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Güncelleştirilmiş 7. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, 2009, s. 66

²⁹ Gözler, s. 67

³⁰ J. J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri*, Çev: İsmail Yerguz, İstanbul: Say Yayınları, 2008, s. 84

³¹ Rousseau, s. 84

sözcüğünden gelir ve Jean Bodin egemenliği, “emredilmeden ve zorlanmadan emretme ve zorlama gücüdür” şeklinde tanımlamıştır.³²

Devletin temel amaç ve görevlerini sayan anayasamızın 5. maddesi “adalet ilkeleri” kavramına da yer vermiştir.³³ Madde metninde, devletin temel hak ve hürriyetleri koruma görevinden bahsedilirken, devletin, temel hak ve hürriyetleri sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmakla görevli olduğu belirtilmiştir yani devlete bu konuda pozitif bir edim yüklenmiştir. Bu anlamda adalet terimi, temel hak ve özgürlüklerle ilişkilendirilmiştir. Devlete böyle bir pozitif edim yüklenirken, bu edimin yerine getirilmesi için uyulması gerektiği belirtilen ilkeler yani adalet ilkeleri ise açıklanmamıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi adalet kavramı yoruma ve tartışmaya açık ve ilk çağlardan bu yana tanımı kesin olarak yapılamamış bir kavramdır. Bu tür net olmayan bir kavramın anayasada devletin temel amaç ve görevleri arasında sayılması, yaygın anlayışa uygun olmakla birlikte (adaletin, devletin temeli olduğu anlayışına), kavrama değer atfedecek kişiler bakımından farklılık arz etmektedir. Böyle olunca da bir kişi için adaletli olan devlet, diğer bir kişi için adaletli olmayabilir. Bu da devlete ve hukuka olan inancı sarsabilir. Bunun yerine, özellikle anayasada, net olmayan kavramların kullanılmasından kaçınmak daha uygun olacaktır.

Anayasamızın başlangıç kısmında da adalet kavramına yer verilmiştir. Buna göre “her Türk vatandaşı, bu anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahiptir”.

Adalet kavramı, anayasamızın, Cumhuriyetin niteliklerini sayan 2. maddesinde de kendisine yer bulmuştur.³⁴ Anayasamız başka bazı

³² Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Cilt:1, s. 432

³³ Anayasa madde 5:

Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

³⁴ Anayasa madde 2:

maddelerinde de adalet kavramına veya “adil” kelimesine yer vermiştir. Örneğin, hak arama hürriyeti başlıklı 36. maddenin ilk fıkrasında, adil yargılanma hakkına; ücrette adalet sağlanması başlıklı 55. maddesinde adaletli ücret kavramına yer verilmiştir. Anayasanın 67. maddesinin 1995 yılında 4121 sayılı kanunla değişik 6. fıkrasında ise “seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir” ifadesi yer almaktadır. Anayasanın, “vergi ödevi” başlıklı 73. maddesinde “vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır” denmiştir. Anayasanın, milletvekili andını düzenleyen 81. maddesinde, milletvekili and metninin içinde de adalet kavramı geçmektedir. Bu and metni içinde, “adalet anlayışı içinde, insan haklarından ve temel hürriyetlerden yararlanma” ifadesi yer almıştır. Yine anayasamızın 103. maddesinde yer alan Cumhurbaşkanının andında da adalet kelimesi geçmektedir.

Ayrıca adalet kavramı, bizzat hukuk hizmetlerinden sorumlu bakanlığa isim olarak verilmiştir. Yine yargılama sistemi içinde, içerisinde hukuk ve ceza mahkemelerinin bulunduğu yargı koluna da adli yargı adı verilmiştir. Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere anayasamız da adalet kavramını, farklı anlamlara gelebilen bir üst kavram olarak kullanmış ve kavramın içeriğini doldurmamıştır. Adalet bazen, eşitlik; bazen oranlılık, hatta bazen bizzat hukuk yerine geçmek üzere kullanılmıştır. Örneğin “adli yargı” kavramındaki “adli” kelimesi, hukuk anlamında kullanılmıştır. Yoksa aksi kanıt yöntemiyle düşünecek olursak, eğer bu yargı kolu adli, adaletli ise; ya da bu yargı kolunun adli olduğu belirtilmiş ise, diğerleri adli değil midir, yada adaletli değil midir gibi sorular türetebilmek mümkün olabilirdi.

Anayasamız, adalet sözcüğünü, ağırlıklı olarak, temel hak ve özgürlükler ile birlikte kullanmış ve temel hak ve özgürlüklerden adalet anlayışı içinde yararlanmayı uygun görmüştür. Peki temel hak ve özgürlüklerden, adalet anlayışı içinde nasıl yararlanılacaktır. Temel hak ve özgürlüklerin sınırı adalet midir? Kanaatimce bu soruya olumsuz cevap vermek gerekecektir. Çünkü, eğer temel hak ve özgürlüklerin sınırı adalet ise, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması mad-

Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.

desinin anayasada ayrıca ve açıkça yer alması anlamsızlaşmaktadır. Çünkü böyle bir inanışa sahip olmak, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında hiçbir sınır tanımamakla aynı anlama gelmektedir. Temel hak ve özgürlük sınırlamasında kime göre adalet kavramından yararlanılacaktır. Eğer cevabımız “hakime göre” ise, bu durumda da hakime temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında yasa koyucunun sahip olduğu bu yetkiyi tanımış oluruz ki; bu da kuvvetler ayrılığı ilkesi ile çelişmektedir. Fakat eğer denildiği gibi, tüm kavramların ve hatta hukukun da üstünde bir adalet kavramı mevcut ise hukuk adalete uygun olmak zorundadır, çünkü meşruiyetini ondan alacaktır. O halde adalet, sınırsız ve asli bir kavram olacaktır. Fakat bu şekilde düşünmek bile bizi mutlak adaletin olmadığı düşüncesine ulaştırmak için yeterlidir. Çünkü eğer hukuk ve hukuk normları meşruiyetini adaletten alacaksa, adil olduğuna inanılan bir hukuk normu niçin değiştirilir veya yerine yenisi yapılır? Cevap şudur ki; zamanın etkisine kapılmayan, eskimeyen, değişmeyen hiçbir kural ve kurum yoktur. Adil olduğuna inanılan değerler de zamanla değişmeye mahkumdur ve Rousseau’nun ifadesiyle, genel irade de yanılmaz değildir.

ADALET KAVRAMININ ULUSLARARASI METİNLERDE DÜZENLENİŞİ

Adalet kavramına bazı uluslararası metinlerde de yer verilmiştir. Örneğin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin önsözünde³⁵, 23. maddesinde³⁶; İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşmenin başlangıç kısmında³⁷, 6. maddesinde adil yargılan-

³⁵ İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olmasına...

³⁶ Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır (md.23/1)

³⁷ Çalışan her kimsenin....adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır (md.23/3)
Dünyada barış ve adaletin başlıca temeli olan ve sürdürülmesi her şeyden önce, bir yandan gerçekten demokratik bir siyasi rejim, öte yandan, insan haklarına birlikte saygı ve bu konuda ortak bir anlayışa dayanan bu temel özgürlüklere bağlılıklarını yineleyerek...

ma hakkını düzenlerken³⁸,41. maddesinde³⁹ adalet kavramına yer verilmiştir. Yine Avrupa Birliği Kurucu Antlaşması da adalet kavramına anlaşmanın çeşitli kısımlarında yer vermiştir.⁴⁰ Birleşmiş Milletler Antlaşması da, amaçlar ve ilkeler başlıklı birinci maddesinde adalet kavramına yer vermiştir.⁴¹ Ayrıca B.M. Antlaşmasının başlangıç kısmında da “Biz Birleşmiş Milletler halkları....adaletin korunması....için çaba harcamaya karar verdik” şeklinde bir ifade yer almaktadır.

SONUÇ

Adalet kavramı, ilkçağlardan günümüze, var olduğuna inanıldığı halde nitelikleri üzerinde ortak bir anlaşmaya varılamayan ve tanımlanamayan bir kavramdır. Pek çok düşünür ve pek çok yazar tarafından adalet kavramı tanımlanmaya çalışılmış ve fakat adaletin, en yüksek erdem olduğu, hukuk dahil pek çok kavramı içine alan bir çerçeve terim olduğu belirtilmiştir. Bazı düşünürler, toplumlar için ortak bir adalet duygusunun varlığını savunurken; diğer bazıları bu duygunun zaman içerisinde değişebileceğini belirtmişlerdir. Adalet, pek çok anlama gelmek üzere kullanılmıştır. Örneğin, eşitlik, orantı, hak, hukuk, erdem, mutluluk, iyi vs. Adaletin tanımını yapmanın zorluğunun bilincinde olarak bazı düşünürler bu kavrama, karşı yorum yöntemiyle ulaşmaya çalışmışlardır. Adaletsizlik nedir veya neler adaletsizdir

³⁸ Kendi kendini savunmak yada kendi seçeceği bir savunucu yada eğer bir savunucu atanması için parasal olanaklardan yoksun bulunuyor ve adaletin esenliği gerektiriyorsa, mahkeme tarafından atanacak bir avukatın ücretsiz yardımından yararlanmak....

³⁹ Mahkeme, sözleşme yada ona bağlı protokollerin ihlal edildiğini tespit ederse, ve ilgili sözleşmecinin tarafın iç hukuku bunu ancak kısmen giderme olanağı veriyorsa, ve gerekli ise, mahkeme zarar gören tarafa adil bir karşılık hükmedebilir.

⁴⁰ Örneğin Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmasının başlangıç kısmında “Bu antlaşma ve AB’nin İşleyişine İlişkin Antlaşmanın düzenlemeleri uyarınca bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı kurmak yolu ile halkaların emniyetini ve güvenliğini garanti altına alarak, kişilerin serbest dolaşımını kolaylaştırmak....”tan söz edilmiştir. Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku ve Temel Metinleri*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2010, s. 388

⁴¹ Birleşmiş Milletlerin amaçları şunlardır:

1. Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla: barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı yada barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini yada çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve uluslar arası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek (md. 1/1)

sorusunu sorarak bunların dışındakiler adaletlidir, demişlerdir. Fakat her düşünür bu kavramı, kendi yaşadığı zaman dilimi içerisinde ve sosyal şartlarına uygun olarak yorumlamıştır. Bu sebeple adaleti, sınıflı toplum yapısı ile özdeş görenler bile olmuştur.

Adalet bir değerdir ve diğer tüm değerler gibi subjektiftir. Bir kişiye göre adil olan, diğer bir kişiye göre adil olmayabilir. Toplumunu oluşturan istisnasız herkes için ideal olan bir düzen yoktur. Bazı yazarlar, toplumun çoğunluğu için ideal olan, toplumun çoğunluğuna mutluluk veren bir düzen, adil bir düzendir demektedirler. Fakat bu şekilde düşününce de, toplumun diğer kesimine, yani çoğunluğuna karşı feda edilecek azınlığın durumu ne olacaktır. Azınlığın haklarının veya değerlerinin, çoğunluğun değerlerinden daha kıymetsiz olacağını kim takdir edecektir. İşte bu sebeple, adalet bir değerdir ve bu tür değerler subjektif niteliktedir, bunlar için objektif kriterler bulabilmek oldukça zordur.

“Adalet mülkün temelidir” cümlesinde mülk kelimesi, devlet anlamında kullanılmaktadır. Devlet ise, unsurları genel kabul görmüş, hukuki bir kavramdır. Devlet kısaca “belli bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurmuş, belli bir insan topluluğunun oluşturduğu, kendisini meydana getiren farklı bir kişiliğe sahip örgütlenme” olarak tanımlanabilir. Devlet bu egemenlik unsuru ve tüzel kişi vasfı sebebiyle pek çok yetkiyi bünyesinde barındırmaktadır. Devletin bu yetkileri bizzat anayasadan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple anayasa, devletin, hukuki ve biçimsel formudur da denilebilir. Devletin, kişi hak ve hürriyetleri dahil pek çok alana müdahale edebildiği düşünülürse, sınırsız bir kavram olmaması ve somut şekilde çizilmiş sınırlarının olması gerekir. Bunun için “adalet, mülkün temelidir” cümlesini ve genel olarak adalet kelimesini duygusallıktan uzak, doğru bir değerlendirmeye tabi tutmak gerekir. Adalet mülkün temelidir cümlesinde kanaatimce, adalet, hukuk anlamında kullanılmaktadır; böyle olunca da “hukuk, devletin temelidir” şeklinde doğru bir cümle ile karşılaşırız. Fakat yukarıda ısrarla üzerinde durduğumuz üzere, bu sadece benim değer yargımdır ve başka bir kişi bu cümleyi çok farklı anlama gelecekte şekilde yorumlayabilir. Adalet, en üstün erdem şeklinde anlaşılırsa da, böylesine üst ve sınırsız bir kavramın, mutlaka sınırlandırılması gereken bir kavrama temel teşkil ettiği söylenemez. Pek çok ulusal veya uluslararası hukuk belgesine girmiş olan bu kavramın değerlendiril-

mesinde ve hem de temel hak ve özgürlükler ile birlikte değerlendirilmesinde ölçülü olmak gerekir. Bir değer yargısı belki bir kişi için, devletin temeli olabilir ve fakat herkes için bunun böyle olması mümkün değildir. Bu sebeple, devletin temeli, adalet değildir hukuktur.

KAYNAKLAR

- Çeçen, Anıl, "Hukukta Norm ve Adalet", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:32, Sayı:1-4, 1975, ss. 71-115.
- Erdoğan, Mustafa, *Anayasa Hukuku*, Gözden geçirilmiş 5. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi, 2009.
- Esener, Turhan, *Hukuk Başlangıcı*, 4. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınları, 2001.
- Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt:1, Bursa: Ekin Yayınevi, 2011.
- Gözler, Kemal, *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, Bursa: Ekin Yayınevi, 1999.
- Gözler, Kemal, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, Ankara: US-A Yayıncılık, 1998.
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Güncelleştirilmiş 7. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, 2009.
- Karagöz, Yıldız, "Liberal Öğretide Adalet, Hak ve Özgürlük", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:26, 2002, ss. 267-295.
- Keyman, S, "Hukuki Pozitivizm", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:35, Sayı:1-4, 1978, ss. 17-56.
- Kılıç, Muharrem, "Değerler Filozofisi ve Hukuksal Değerler", *Eğitim-Bir-Sen*, Yıl:7, Sayı: 19, (Ocak-Şubat-Mart), 2011, ss. 51-54.
- Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev: Fehmi Baldaş, İstanbul: Hiper Link Yayınları, Tarih Yok.
- Özden, Yekta Güngör, "Bağımsız Yargı ve Adalet", <http://www.caginpolicisi.com.tr/75/4.htm> (13.06/2012).
- Reçber, Kamuran, *Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku ve Temel Metinleri*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2010.
- Rousseau, J.J. , *Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri*, Çev: İsmail Yerguz, İstanbul: Say Yayınları, 2008.
- Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 7. Bası, İstanbul: Beta Yayınevi, 2001.

Topakkaya, Arslan, "Aristoteles'te Adalet Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 2/6, Winter, 2009, ss. 629-633.

Umar, Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No:79, 1997.

Uygur, Gülriz, "Adalet ve Hukuk Devleti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, Sayı:3, 2004, ss. 29-38.

Wolff, Hans J. ve Orhan Münir Çağıl, "Hukuk Prensibi (Principium Iuris) Olarak Ada-
lete

Dair", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:20, Sayı:1-4, 1955, ss. 210-231.